

Eduard Böhl a jeho čeští studenti ve Vídni. Památce prof. Pavla Filipiho¹

Karl W. Schwarz

Eduard Böhl und seine tschechischen Studenten in Wien. Im Gedenken an Prof. Pavel Filipi Der Aufsatz erörtert die Verbindung zwischen den Theologischen Fakultäten in Prag und Wien und namentlich dem Wirken des Systematikers Eduard Böhl, der auf seine tschechischen Studenten einen beachtlichen Einfluss ausübte, einen Schülerkreis um sich sammelte, sich weit über die Studienzeit hinaus zu Arbeitskonferenzen in mährischen Pfarrhäusern traf und durch Rundbriefe untereinander in Verbindung blieb. Er war auch der Urheber einer reformierten Konfessionalisierung, die mit dem „tschechischen Frühling“ einherging und sich am Heidelberger Katechismus (1563) und der *Confessio Helvetica posterior* (1566) orientierte. Im Leben der Evangelisch-Theologischen Fakultät in Wien spielten die nationalen Spannungen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine beachtliche Rolle, die sich nach Ausbruch des Ersten Weltkrieges zuspitzten und in der Verhaftung und Verurteilung einer Reihe von tschechischen Studenten gipfelten. Der Fall Jan Řezníček und dessen Verurteilung zum Tod am Strang, die später aufgehoben wurde, illustriert diese Spannung bis zum Zerreißen. Die tschechischen Reformierten erblickten in der altösterreichischen Evangelischen Kirche A.u.H.B. ein staatskirchliches Gebilde, das sie von ihrem calvinistischen Vorverständnis ablehnen mussten. Einen theologischen Ausgleich benannte die Vorlesung zum Schluss, einen Hinweis von Pavel Filipi aufgreifend. Dieser hatte den seit 1913 in Wien wirkenden Theologen Josef Bohatec als eine „Gabe“ des tschechischen Protestantismus an die Wiener Fakultät bezeichnet. Mit ihm ist auch ein wichtiger „Brückenschlag“ zwischen Prag und Wien markiert.

1. Úvodní poznámky

Včera jsem měl tu čest v Karolinu představit svoji knihu *Od Mathesia k Masarykovi*.² Podnět k jejímu vzniku dal profesor Husitské teologické fakulty Jan Blahoslav Lášek. On ji také opatřil úvodním slovem, které mi velmi lichoť, ale zároveň reaguje na mou vědeckou práci způsobem, na nějž mohu dále navazovat. Děkuji teď panu děkanovi Mrázkovi a kolegovi Prudkému za to, že svou knihu mohu představit také zde, v Černé ulici, a že smím povědět několik slov ke vzniku tohoto souboru článků. Velmi

---

1 Hostovská přednáška na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy, v Praze 8. října 2019.

2 Karl W. Schwarz, *Von Mathesius bis Masaryk: Über den Protestantismus in den böhmischen Ländern zwischen Asch/Aš und Teschen/Těšín/Cieszyn*, Praha: Karolinum, 2019.

jsem si přál právě v tomto domě vyslovit své nejvřelejší díky za rozličnou podporu, které se mi odsud dostávalo.

Kniha vznikla díky tomu, že jsem byl při svém vstupu do mezinárodní vědecké rady Univerzity Karlovy dotázán na své osobní vztahy k Praze a k Česku. Přemýšlení nad touto otázkou mě přivedlo k tomu, že jsem roztrídil své příspěvky a hostovské přednášky, které jsem měl v Praze, Brně a Těšíně a také v rámci Společnosti Johanna Mathesia. Rozdělil jsem je do čtyř částí:

- a) k josefinské toleranci,
- b) k církvím v 19. století mezi probuzenectvím a nacionalismem,
- c) k církevním dějinám ve 20. století, zejména k státnímu církevnímu právu po pádu habsburské monarchie,
- d) biografické perspektivy se životopisnými skicami o Johannu Mathesiovi, Janu Amosi Komenskému až ke Zdeňku Kučerovi a Pavlu Filipimu.

V úvodu knihy uvádím jména těch, u nichž jsem se učil. S vděčností jmenuji tyto osobnosti: *Jan Milíč Lochman* (1922–2004), *Amedeo Molnár* (1923–1990), *Josef Smolík* (1922–2009), *Jiří Kořalka* (1931–2015) a *Pavel Filipi* (1936–2015). Pavel Filipi byl po mnoho let mým vědeckým mentorem. Jeho analýza českých dějin v 19. století ve mě zažehla zájem o témata, o nichž pojednává moje kniha. Pavel Filipi se pro mě také čím dál více stával nejdůležitější osobností, skrze níž jsem udržoval vztah k *alma mater Carolinae Pragensis*. Věnovat tuto knihu jeho památce proto pro mě bylo čestnou povinností.

Nyní ale k tématu mého pojednání, k Eduardu Böhlovi. Nezačnu však některým z Böhlových žáků, nýbrž slavným synem jednoho Böhlovce.

2. Bedřich Hrozný

Bedřich Hrozný (1879–1952),³ zakladatel orientálního archivu v Praze, byl synem reformovaného faráře z Lešna *Václava Hrozného* (1845–1896).⁴ Otec Hrozný získal vzdělání na tehdy jedině evangelické teologické fakul-

3 Jörg Klinger, Hrozný Bedřich, in: Peter Kuhlmann, Helmuth Schreiner (eds.), *Geschichte der Altertumswissenschaften* (Der Neue Pauly Supplement 6), Stuttgart 2012, 592–593.

4 Jan Toul (ed.), *Jubilejní kniha Českobratrské evangelické Rodiny*, Č. Budějovice 1931, 76.

tě v habsburské monarchii, totiž ve Vídni. Zde patřil k okruhu žáků systematického teologa *Eduarda Böhla* (1836–1903).⁵

Od Böhla vzešel nejen popud k tomu, aby Hrozný pokračoval ve studiu na univerzitě v Bonnu, ale také podnět k jeho plodné návštěvě nizozemského reformovaného sboru v Elberfeldu.⁶ Böhl výrazně ovlivňoval české studenty⁷ a formoval je v přísném kalvinistickém duchu svého elberfeldského učitele a tchána *Hermannu Friedricha Kohlbrüggeho* (1803–1875). Böhl také zorganizoval Kohlbrüggeho cestu po reformovaných sborech v Čechách a na Moravě. Ta byla v následujícím roce opětována i z druhé strany.⁸

Böhl v každém případě přispěl k úzkému partnerství těchto sborů s Porýním.⁹ Tam již dříve našel útočiště reformovaný farář *Bedřich Vilém Košťut* (1819–1893), který v Rakousku upadl v nemilost.¹⁰ V éře neoabsolutismu byl totiž trestán a perzekvován kvůli propagaci „neohusitismu“ a nesměl v Rakousku vykonávat žádnou duchovní službu.¹¹

---

5 W. Balke, *Eduard Böhl. Hoogleraar te Wenen en Schoonzoon van dr. H. F. Kohlbrugge*, Zoetermeer 2001, 91; Karl W. Schwarz, Zur „entschiedene[n] Wahrung des reformierten Criteriums“: Eine fakultätsgeschichtliche Annäherung an den Systematiker Eduard Böhl, in: Uta Heil, Annette Schellenberg (eds.), *Frömmigkeit. Historische, systematische und praktische Perspektiven* (= WJTh 11), Göttingen 2016, 233–255, zde 245–251.

6 Pavel Filipi, Reformierte Gemeinden in Böhmen und Mähren und deren besondere Beziehung zur Niederländisch-Reformierten Gemeinde Elberfeld, in: Klaus von Bürck, Heinrich Lüchtenborg (eds.), *150 Jahre Niederländisch-reformierte Gemeinde zu Elberfeld*, Wuppertal 2000, 227–242.

7 Pavel Filipi, Die Schüler Eduard Böhls in Böhmen und Mähren, in: Karl W. Schwarz, Falk Wagner (eds.), *Zeitenwechsel und Beständigkeit. Beiträge zur Geschichte der Evangelisch-theologischen Fakultät in Wien 1821–1996* (Schriftenreihe des Universitätsarchivs der Universität Wien 10), Wien 1997, 453–466, zde 458.

8 *Zur Erinnerung an den von Herrn Hermann von Tardy [...] im Namen seiner und etlicher anderer böhmischen reformierten Gemeinen zum Heiligen Osterfeste 1865 unserer Gemeine erstatteten Besuch*, Elberfeld 1865. Za informace o těchto vzácných tiscích děkuji svému příteli prof. Siegfriedu Kreuzerovi z Wuppertalu.

9 Rudolf Říčan, Die Beziehungen zwischen den tschechischen und Rheinischen Evangelischen im 19. Jahrhundert, *Monatshefte für ev. Kirchengeschichte des Rheinlandes* 12 (1963), 33–39, zde 37; Jan Pokorný, *Die Tschechische reformierte Kirche und die Niederländisch-reformierte Gemeinde zu Elberfeld*, Bürck–Lüchtenborg 2000, 243–249.

10 Karl W. Schwarz, *Freikirchen zwischen Konsens, Konflikt und gesetzlicher Anerkennung. Zur kultusrechtlichen Lage in Böhmen im 19. Jahrhundert* (2007), přetištěno in: *týž, Von Mathesius bis Masaryk*, 84–106, zde 86.

11 Zdeněk Šamberger, Rakouský neoabsolutismus po roce 1848 a jeho obavy z husitismu, *Husitský Tabor* 6–7 (1983/84), 361–390, zde 382nn.

Böhl shromažďoval své studenty v rámci své pracovní skupiny, vyměňoval si s nimi okružní dopisy a scházel se s nimi ke každoročním setkáním na různých farách na Moravě. Zůstával s nimi ve spojení i po ukončení jejich studia a byl stále připraven naslouchat jejich starostem a problémům – v některých případech vypomáhal bývalým studentům i finančně.

Bedřich Hrozný zahájil svá vídeňská studia v roce 1897 krátce před emeritováním Böhla, učitele Bedřichova otce, jenž zemřel rok předtím. Hrozný mladší ovšem neusiloval o povolání duchovního. Začal sice studium na teologické fakultě,¹² v následujícím roce ovšem přešel ke studiu orientalistiky. V témže roce, v němž Hrozný začal studium ve Vídni, došlo ke změně na katedře Starého zákona. Z Německa na ni byl povolán mladý docent *Ernst Sellin* (1867–1946).¹³ Hrozný s ním byl nepochybně v kontaktu,¹⁴ svůj zájem o biblické řeči a svět Starého zákona totiž spojoval s výjimečným zájmem o biblickou archeologii.

Nelze prokázat, zda ho ke změně studia ponoukl právě Sellin. Je ovšem jisté, že spolu o několik let později intenzivně spolupracovali. Hrozný provázal vídeňského starozákoníka na jeho třetí výzkumné cestě do Palestiny v roce 1903–1904 a publikoval klínové písmo a egyptské hieroglyfy.¹⁵ Mezitím získal na filosofické fakultě univerzity ve Vídni doktorský titul *Dr. phil.* a čekala ho habilitace (1905), která mu poskytla *venia legendi* pro semitské jazyky se zvláštní specializací na výzkum klínového písma na *alma mater Rudolphina* ve Vídni.¹⁶

12 Klinger, Hrozný Bedřich, 592.

13 Georg Sauer, Ernst Sellin in Wien (1980), přetištěno in: Schwarz, Wagner, *Zeitenwechsel und Beständigkeit*, 247–255.

14 Heiner Eichner, Friedrich Hroznýs Studien- und Arbeitsjahre in Wien (1897–1919) / Studijní a pracovní léta Bedřicha Hrozného ve Vídni (1897–1919), in: Šárka Velhortická (ed.), *Bedřich Hrozný a 100 let chetitologie / Bedřich Hrozný and 100 Years of Hittitology*, Praha 2015, 81–123, zde 95. Příspěvek podává úplnou dokumentaci těchto let.

15 Toul, *Jubilejní kniha*, 76; Siegfried Kreuzer, Palästinaarchäologie aus Österreich. Ernst Sellins Ausgrabungen auf dem Tell Tacannek in Israel (1902–1904), in: Schwarz, Wagner, *Zeitenwechsel*, 257–276, zde 266nn; Siegfried Kreuzer (ed.), *Taanach / Tell Ta'annek. 100 Jahre Forschungen zur Archäologie, zur Geschichte, zu den Fundobjekten und zu den Keilschrifttexten* (Wiener Alttestamentliche Studien 5), Wien–Frankfurt/M 2006.

16 Wolfdieter Bihl, *Orientalistik an der Universität Wien. Forschungen zwischen Maghreb und Ost- und Südasiens: Die Professoren und Dozenten*, Wien–Köln–Weimar, 2009, 74–76. Zde také soupis jeho přednášek a kurzů na univerzitě ve Vídni v letech 1905 až 1919; Eichner 2015, 102.

3. Vídeňská teologie a reformovaná katedra

V době Hrozného studií 1897–1899 ve Vídni vyučovali vedle Sellina a Böhla z Göttingenu povoláný novozákoník *Paul Feine* (1859–1933), významný mathesiovský badatel církevní historik *Georg Loesche* (1855–1932), původně z Berlína, dále jenský liberální systematik *Gustav Wilhelm Frank* (1832–1904) a Čech *Gustav Adolf Skalský* (1857–1926),¹⁷ který učil praktickou teologii a církevní právo. Skalský se v roce 1918 stejně jako Bedřich Hrozný rozhodl pro Prahu a jako zakládající děkan řídil budování Husovy fakulty,¹⁸ zatímco Hrozný byl povolán na českou univerzitu jako profesor pro orientalistiku.

3.1 Eduard Böhl jako mentor svých českých studentů

Nyní však už k Eduardu Böhlovi, který byl do Vídne povolán v roce 1864 z Basileje. Bylo to zásluhou jeho úsilí, že znovu došla úcty reformovaná tradice a že její specifické dogmatické nároky nacházely své místo v učení i bádání.¹⁹

Böhlova éra mezi léty 1864 a 1899 se vyznačovala reformovanou konfessionalizací, která zachvátila studenty, české sbory a vlastně celou církev helvétského vyznání. Vídeňský profesor teologie platí za jejího původce. Vzpíral se proti liberální teologii na fakultě²⁰ a zásadně odmítal propagovanou

17 Ernst Hofhansl, *Non enim satis est literas discere. Die Wiener Professoren Skalský, Völker und Entz als Lehrer der Praktischen Theologie von 1895–1955*, in: Schwarz, Wagner, *Zeitenwechsel*, 487–512, zde 490–495.

18 Gustav Adolf Skalský, *Inaugurace prvního děkana Husovy českoslov. Evangelické fakulty bohoslovecké v Praze, Praha 1921* – k tomu Miroslav Kunštát, *Geschichte der Theologie und der theologischen Ausbildung*, in: Martin Schulze Wessel, Martin Zückert (eds.), *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München 2009, 237–265, zde 255n; Karl W. Schwarz, Tomáš Garrigue Masaryk und die tschechoslowakische evangelische Hus-Fakultät in Prag, in: *týž, Von Mathesius bis Masaryk*, 174–187.

19 Eduard Böhl, *Recent dogmatic thought among Protestants in Austria-Hungary, The Presbyterian and Reformed Review* 5/January 1891, 1–29.

20 K Böhlovi podrobně Thomas R. V. Forster, *Festwerden im Glauben an Christum: Eduard Böhls (...) Proposal for a Re-emergence of Reformation Thought* (American University Studies. Series 7/278), New York u.a. 2009 (Phil. Diss. Aberdeen 2006); Ho-Duck Kwon, *E. Böhl als Reformatorischer Theologe im Kampf gegen die liberale Theologie im 19. Jahrhundert*, Magisterarbeit Münster 1988; *týž, E. Böhls Aufnahme der reformatorischen Theologie, besonders Calvins. Die Bedeutung dieser „Reformatoren-Renaissance“*

unii mezi AV a HV, která přišla ke slovu na společném synodu v roce 1864. Böhl v ní viděl veliké nebezpečí pro konfesijní uvědomění reformované církve. Její těžiště leželo v Čechách a na Moravě, byla českojazyčná a opakovaně hrozila odtržením od starorakouské evangelické církve AV a HV.

Mezi studenty se Böhl těšil velké oblibě. Okruh jeho žáků zahrnoval všechny studenty reformovaného vyznání, kteří v těchto letech navštěvovali vídeňskou fakultu a obdrželi akademické tituly – od roku 1861 fakulta disponovala promočním a habilitačním právem. K okruhu Böhlových žáků se počítali také ti, kteří kvůli němu se studiem ve Vídni začali nebo alespoň strávili několik semestrů pod jeho patronací, ať už pocházeli z reformovaných církví Rakouska, Německa, Švýcarska, nebo dokonce z Holandska.²¹

Z jeho reformovaných českých studentů se mu nakonec podařilo vytvořit kruh podobně smýšlejících lidí, přestože se zprvu Vídni obloukem vyhýbali a absolvovali tam pouze dva povinné předepsané semestry, protože jim vadilo německé milieu fakulty. Jeho žáci mezi sebou i po skončení svých studií dále komunikovali, vyměňovali si okružní dopisy²² a sjížděli se ke každoročním pracovním setkáním. Byla to relativně malá skupina reformovaných farářů převážně z moravských sborů, patřila k ní necelá dvacítka lidí. Představovala tedy méně než čtvrtinu českého farářstva. Vyznačovala se však výrazným teologickým profilem. Ten byl formován Heidelberským katechismem a elberfeldským farářem Kohlbrüggem, jenž katechismus aktualizoval vlastními otázkami a odpověďmi.

Orientace na Heidelberský katechismus je pozoruhodná také pro to, že tento katechismus tvořil určitou konkurenci k domácím katechismům bratrské tradice. Spor o katechismy devatenáctého století mezi konfesionalisty a neohusity zpracoval Filipi.²³ Böhlovci v tomto sporu patřili k druhé generaci konfesionalistů, která již nesla některé podstatné impulzy probuzeneckého hnutí.

---

für die Lösung theologischer Probleme der Gegenwart (disertace), Heidelberg 1991.

21 Balke, *Eduard Böhl*, 65–98.

22 Amsterdam, Archiv Böhl, Nr. 72 – Balke, *Eduard Böhl*, 99–101; Pavel Filipi, Čeští a moravští žáci Böhlovi, in: *Miscelanea 1978* (Studie a texty KEBF 2) Praha 1979, 81–103, zde 82.

23 Pavel Filipi, Spory o katechismus v 2. polovině 19. stol., *Křesťanská revue* 44 (1977), 204–209.

Böhlovci – na rozdíl od liberálního křídla reformované církve – byli jednotní v praktikování křesťanské kázně. Obzvláště Kohlbrüggeho výhrady proti státům předepsané unii a proti státně-církevním strukturám se mezi českými studenty a vikáři setkávaly s nadšeným souhlasem a posilovaly je v nedůvěře proti c.k. evangelické vrchní radě.

Národní probuzení šedesátých let 19. století, které se spojilo s reformovanou konfesionalizací, bývá nazýváno *českým jarem*. Böhlovi žáci zaznamenali „vzestup“,²⁴ zatímco němečtí luteráni tušili za posílením konfesijním uvědoměním výlučně nacionalistické motivy, a proto v boji proti němu nasazovali těžké kalibry.

Projevem konfesionalizace byla také otázka závaznosti vyznavačských spisů, která byla v roce 1883 z Böhlovy iniciativy vyřešena. Synod totiž slavnostně stanovil *Confessio Helvetica Posterior* z roku 1566 a Heidelberský katechismus z roku 1563 za závazně platná vyznání pro církev HV v Rakousku.²⁵

Podnětem pro toto konfesijní vyjasnění byla na jedné straně agitace Svobodné reformované církve v Čechách, která byla založena kolem roku 1868 po vzoru Svobodné skotské církve (Free Presbyterian Church of Scotland) a vydávala se za jedinou pravou Reformovanou církev.²⁶ Na druhé straně to byl konflikt s vyznavačsky indiferentními bratry *Bedřichem Vilémem* a *Benjaminem Košutovými* (1822–1898), jejichž reformované sebeporozumění ústilo do českého nacionalismu.²⁷

3.2 Pastорální konference Böhlovců

Pastорální konference Böhlových žáků a jejich učitelů jsou důležitým dokumentem pro vývoj českého protestantismu z hlediska dějin teologie.

---

24 Hermann von Tardy, Österreich-Ungarn, in: Adolf Zahn, *Abriss der Geschichte der evangelischen Kirche auf dem europäischen Festlande im 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1893, 184–232, zde 209; Rudolf Řičan, Eduard Böhl, *Křesťanská revue* 20 (1953) 3, 77–84; Pavel Filipi, *Verspätete Erweckung im böhmisch-mährischen Raum*, in: Ulrich Gäbler, Peter Schram (eds.), *Erweckung am Beginn des 19. Jahrhunderts* [Referate einer Tagung an der Vrijen Universitat Amsterdam 1985], Amsterdam 1986, 299–309.

25 Karl W. Schwarz, *Der Heidelberger Katechismus und seine Rezeption in Österreich*, in: Sandor Enghy (ed.), *Ki nem szarado Patak. Gyori Istvan Tiszteletere Tanulmanyok*, Sarospatak 2014, 297–308.

26 Pavel Filipi, *Die Erweckungsbewegung in Ostmitteleuropa*, in: Ulrich Gäbler (ed.), *Der Pietismus im 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen 2000, 359–369, zde 362, 365.

27 Böhl, *Recent dogmatic thought*, 9n.

Kniha protokolů tohoto kroužku se zápisy z jedenácti pracovních setkání mezi lety 1884 a 1903 je pramenným pokladem, který slouží k vědně-dějinnému zařazení cenné Böhlovy služby.²⁸ Protokoly byly pořízeny brněnským teologem *Václavem Pokorným* (1855–1933).²⁹ Pouze dvě pracovní setkání jsou zaznamenána v češtině, ostatní v němčině.³⁰ Setkáním předsedal vždy Eduard Böhl sám, po jeho smrti pak *Josef Šára* (1843–1923), farář v Hronově. Okruh účastníků nebyl totožný s okruhem příjemců okružních dopisů.³¹ Mezi účastníky bývali také hosté, kterým vždy patřily srdečné pozdravy. Významnou roli hrály probuzenecké vazby. Skupinu dohromady tmelily praxe a vikariát v Elberfeldu, o studiu u Böhla nemluvě.

3.3 František Šebesta

Nejvýznamnější Böhlovým žákem byl bezpochyby *František Šebesta* (1844–1896),³² který opakovaně organizoval zmíněné pastorální konference na své faře v Hustopečích a významnou měrou se také podílel na profilování pracovního kroužku.

Po studiu ve Vídni absolvoval vikariát u Kohlbrüggeho v Elberfeldu, následně působil jako učitel náboženství v Brně a od roku 1882 jako farář v Hustopečích. Z jeho činnosti nad Heidelbergským katechismem vznikla jeho licenciátní práce, na jejímž základě byl 10. listopadu 1886 jmenován Lic. theol.³³ Jeho církevní dějiny zvláště zaměřené k dějinám církve v českých zemích³⁴ sklidily tvrdou kritiku z luterské strany, z níž je znát nacionálně vypjatá atmosféra té doby.³⁵

Recenze v *Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchen-Zeitung* v Lipsku mu vytýkala „překrucování duchovních skutečností v neprospěch ses-

28 K tomu Pavel Filipi, *Die Schüler Eduard Böhls in Böhmen und Mähren*, in: Schwarz, Wagner, *Zeitenwechsel*, 455nn.

29 Pokorný, *Die Tschechische reformierte Kirche*, 243–249.

30 *Kniha protokolů bratrských konferencí začaté od r. 1884*, Brno, farní archiv (k ofotografování mi je laskavě poskytl farář Jan Pokorný).

31 Balke, *Eduard Böhl*, 65–89; zde 89–98 neúplný výčet účastníků konference.

32 Toul, *Jubilejní kniha*, 172; Balke, *Eduard Böhl*, 96n.

33 Franz Sebesta, *Olevian Ursin, Friedrich der Fromme, die Urheber des Heidelberger Katechismus*, UA Wien, Doktorenbuch, Promotionsverfahren AZ 29/1886.

34 František Šebesta, *Dějiny církve křesťanské se zvláštním zřetelem na církev česko-moravskou*, Praha: Spolek Komenského 1888.

35 V českém dějepisectví byla kniha vděčně recipována a vyskytuje se jako referenční literatura např. ve Filipihových pracích.

terské luterské církve“.³⁶ V Bílských (Bielitz) Evangelische Kirchen-Zeitung³⁷ je kritika vyhocena až k tvrzení, že v knize se lze dočíst pouze „lež a výmysly za účelem velebení reform[ované] církve“. Vstřícněji byla přijata kniha amsterdamského faráře *Heinricha A. J. Lütgeho* (1850–1923),³⁸ který disponoval výbornými místopisnými znalostmi, protože mohl stavět na materiálech svého švagra Šebesty, jehož studie do své práce začlenil.³⁹

Šebesta na pracovních setkáních pravidelně referoval. Tematicky se věnoval Heidelberskému katechismu, moci klíčů a církevní kázni vedoucí k pokání, kterou rozvíjel historicky a systematicky. Přitom probíral i problémy, které jejím uplatňování vznikají, ale také posiloval odvalu k vytrvání v této kázeňské praxi. Dále přednášel o dogmatické hodnotě písní Jednoty bratrské,⁴⁰ ale i o vztazích mezi Českými bratry a reformovanou církví.⁴¹

Šebesta pořídil zbásněný překlad celého žaltáře do soudobé češtiny a pustil se také do překladu Kalvínovy instituce. Především se věnoval překladu Böhlovy dogmatiky, přičemž ji také obsahově přepracoval. To vedlo k tvrdému konfliktu s jeho učitelem, protože se při překladu orientoval na jiné reformované dogmatice, a to od *Heinricha Heppeho* (1820–1879).⁴² Dále sepsal učebnici teologie pro výuku náboženství,⁴³ za což se mu dostalo výslovné pochvaly a uznání od vrchní církevní rady. Byl by se stal žádoucím nástupcem Böhla na katedře, žel však příliš brzy zemřel.

36 *Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitung* 22 (1889), 522n. Autorem recenze byl Georg Loesche.

37 *Evangelische Kirchenzeitung für Österreich* 6 (1889), 118–120.

38 Balke, *Eduard Böhl*, 81.

39 Hermann A. J. Lütge, *Der Aufschwung der Böhmischo-mährischen Kirche unter Kaiser Franz Josef I, 1848–88*, Amsterdam: Scheffer 1888. Sr. souhlasnou recenzi od Císaře, *Evangelische Kirchenzeitung für Österreich* 6 (1889), 99–101.

40 Otištěno v *Evangelisch-Reformirte Blätter aus Österreich* 1 (Prag 1891) 4–6, 18–20, 34–36 – s Císařovou replikou tamtéž 46–48, 58–59.

41 Otištěno v *Evangelisch-Reformirte Blätter aus Österreich* 3 (Prag 1893) 14–16, 30–32, 40–43, 50–54.

42 Filipi, *Die Schüler Eduard Böhls*, 455.

43 František Šebesta, *Křesťanská věrouka pro školu a dům*, Praha 1886; sr. Böhl, *Recent dogmatic thought*, 15.

3.4 Václav Pokorný

Zapisovatel Václav Pokorný se dostal do ostrého konfliktu s evangelickým tolerančním sborem AV a HV v Brně⁴⁴ a s jeho dlouholetým farářem *Gustavem Trautenbergem* (1836–1902). Příčina sporu spočívala v úsilí založit v Brně samostatný český reformovaný farní sbor. Tím měla být zajištěna jazyková a konfesijní péče o české obyvatelstvo a ukončena nenáviděná marginalizace.

V mikrokosmu starého sboru AV a HV nacházel národnostní konflikt habsburské monarchie příhodné pole působnosti, na němž teologické, konfesijní, spirituální a politické motivy tvořily nanejvýš hořlavou směs, která se dostávala i na program synodů.⁴⁵ Místní farář cítil ohrožení dominantní německé kultury v Brně. S nevolí musel vzít na vědomí, že reformovaní žáci ho odmítají akceptovat jako učitele náboženství a trvají na reformovaném učiteli. Proto náboženství vyučoval Šebesta, popřípadě Pokorný.

Svůj podíl na brněnském konfliktu měl i Eduard Böhl. Konfesijní povědomí českojazyčného betlémského sboru podporoval a posiloval. Při příležitosti slavnostního otevření Betlémského kostela 23. května 1895⁴⁶ shrnul ve sborové knize hostů svůj teologický program. Zdůrazňoval v něm vnitřní vztah k Ježíši v následování a ukotvil ho v christologii a teologii kříže.⁴⁷ Přitom nepřímě odmítl podřízení českému nacionalismu:

At se v tomto Betlémském kostele nově narodí Spasitel v srdcích mnoha & at každý z nástupců mého přítele Pokorného pamatuje na nápis nad vstupními dveřmi: *My kážeme Krista!* (1. Kor. 1,23) – a já k tomu přidávám, *Krista, toho ukřižovaného.* (zvýraznění podle originálu)

Zápisy z konferencí zaznamenávají účastníky a témata porad, biblické práce a kázání, referáty, literární a dobové zprávy jakož i pastorační infor-

44 Balke, *Eduard Böhl*, 94n; Karl W. Schwarz, Der „Fall Brünn“. Eine evangelische Kirchengemeinde im Nationalitätenkonflikt der Habsburgermonarchie, in: Helena Krmíčková, Anna Pumprová, Dana Růžičková, Libor Švanda (eds.), *Querite primum regnum Dei. Festschrift für Jana Nechutová*, Brno 2006, 623–633.

45 Justus Emanuel Szalatnay, *Die dritte Generalsynode der ev. Kirche H.B.* (1877), Wien 1883, 50nn.

46 *Vzpomínka na slavnostní otevření Betlémského chrámu Páně v Brně dne 23. května 1895*, v Brně 1895; Brno, farní archiv ČCE.

47 *Kronika farního sboru se zápisy hostů*, Brno, farní archiv ČCE.

mace.⁴⁸ Všechny se vyznačují zřetelem ke Kohlbrüggeho teologii, obzvláště v pohledu na Heidelbergský katechismus.

3.5 Šedesátá otázka Heidelbergského katechismu

Tato otázka otevřela závažný problém v oblasti náboženského práva.⁴⁹ V katechismu byla svatá mešní oběť označena za „zlořečené modlářství“. Z toho důvodu rakouská školská správa byla ochotna akceptovat katechismus jako výukovou pomůcku, pouze pokud bude tato otázka vypuštěna. Tato úprava Böhla enormně rozčílila, takže dokonce podal synodu ostrou námitku a požadoval znovuzavedení původního textu. Konference a synodní většina mu v tom daly za pravdu.

3.6 Další témata porad

Z dalších témat porad můžeme jmenovat především činnost Svobodné reformované církve. Její misijní práce znepokojovala reformovanou církev stejně jako činnost amerických kongregacionalistů a baptistů. Proto bylo v kroužku Böhlových žáků rozhodnuto založit časopis, který by se s těmito „sektami“ ofenzivně konfrontoval. Redakci tohoto časopisu s názvem *Českomoravská Jednota* převzal farář *Josef L. Hájek* (1861–1930). Tématem porad byl ovšem také vztah reformovaných k ochranovským, kteří v Čechách od roku 1861 vykonávali misijní činnost a v roce 1880 byli právně uznáni státem. Stejně tak byly tematizovány kontakty staré Jednoty bratrské k reformovaným v Holandsku.

Je třeba zmínit také konkrétní otázky, které tyto konference projednávaly – jako byly otázky pastorační praxe, křest před shromážděným sborem v rámci bohoslužeb, přístup k večeři Páně nebo teologický problém pohřebních proslovů.

Pro Böhla měla zcela zásadní význam otázka křesťanské kázně vedoucí k pokání, jak ji klade 83. otázka Heidelbergského katechismu. Na rozdíl od mnoha rakouských sborů ji nacházel zachovanou v Elberfeldu,⁵⁰ a to v Bibli předepsané formě: vyloučení těch, kdo nejsou připraveni činit pokání, od večeře Páně a jejich znovupřijetí po vykonání lítosti. Kázní cílil mimo jiné

---

48 Sr. Filipi, Čeští a moravští žáci Böhlovi, 81–103.

49 K tomu obšírně Schwarz, *Der Heidelberger Katechismus*, 297–308.

50 K tomu [ed. Böhl] *Skizze von der Verfassung der niederländisch-ref. Gemeinde in Elberfeld, Ev. Sonntagsbote* 4 (1864), 413–15, 432–34, zde 413.

také proti zanedbávání bohoslužeb, proti lehkomyšlnému zadlužování a plánoval vyloučení od večeře Páně také pro ty, kdo se i po „vážném napomenutí“ dopouští veřejného i tajného pohoršení.

S takovýmto přístupem narážel ve vídeňských sborech na nepochopení. Vídeňským farářům paušálně předhazoval, že z kazatelny zvěstují jen to, co si lidé přejí slyšet.⁵¹ Ve staršovstvech podle něj vládl pán „omnes“, který znemožňoval dodržování křesťanské disciplíny a po církevní kázni nebylo ani stopy. To bylo také důvodem, proč se Böhl vyhýbal kontaktu s vídeňským reformovaným sborem. I své děti posílal na konfirmační cvičení do Hustopečí.

Se svým antimoderním postojem byl Böhl na fakultě poměrně izolovaný. V boji proti liberální teologii se mu od kolegů nedostávalo žádné podpory, spíše odmítání. Obzvláště velké protesty a nařčení z proselytismu vyvolalo, když více luterských studentů pod Böhlovým vlivem vystoupilo ze své církve a konvertovalo⁵² k Evangelické církvi HV.

Po Böhlově emeritování vznikla dlouhá vakance trvajících od roku 1899 do roku 1913. To vnímali zvláště úkorně a jako nedocenění čeští reformovaní, kteří tvořili 90 % Evangelické církve HV. Napjaté vztahy mezi českým protestantismem a vídeňskou fakultou tím byly ještě vyostřeny.

4. Národnostní pnutí na fakultě

Vídeňská fakulta byla jediným vzdělávacím zařízením svého druhu v Předlitavsku. Po letech 1850 a 1861 se zvýšila její prestiž v důsledku studijní reformy a reorganizace zahrnující promoční a habilitační právo. Akademická svoboda výuky a studia otevřela dveře k povolávání profesorů z německých univerzit. Ti určovali život fakulty v druhé polovině 19. století.

Nejnáléhavějším cílem bylo prosadit inkorporaci fakulty do svazku vídeňské univerzity.⁵³ Vídeňská fakulta byla oblíbenou platformou pro mla-

51 Böhl, *Recent dogmatic thought*, 17.

52 Karl W. Schwarz, „Eminently qualified for a theological professorship“. Der Absolvent der Wiener Fakultät Alexander Venetianer und seine fehlgeschlagenen akademischen Ambitionen, in: Uta Heil, Antje Klein, Annette Schellenberg (eds.), *Autor und Autorität. Historische, systematische und praktische Perspektiven* (WJTh 12), Göttingen 2019, 181–194, zde 187.

53 Gustav Reingrabner, *Geschichtsmächtigkeit und Geduld: Probleme um die Eingliederung der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien*, in: Karl W. Sch-

dé učitele, kteří zde získali své první akademické zkušenosti, ale když se naskytlá lákavá příležitost, vrátili se do Německa. Někteří z nich přesto zůstali a přinesli fakultě vědecké renomé. Klonili se k liberální teologii a stáli takříkajíc na výši teologické vědy. Recipovali historicko-kritickou exegezi Bible a školu dějin náboženství, což Böhl zásadně odmítal.

V druhé půli 19. století byla fakulta zatažena do víru národních konfliktů dunajské monarchie. Nejdříve se jednalo o špatné strukturální plánování, totiž nedostatečné zohlednění českého národa v učitelském sboru, které vyvolávalo kritiku a odmítání ze strany Čechů. V roce 1863 konstatovaly české církevní noviny *Hlasy ze Siona*, že vídeňskou fakultu nemohou uznat za svou školu, protože na ní nepůsobí ani jeden učitel z Čech nebo Moravy.

Mimo jiné byla po odchodu Maďara *Gabriela Szeremleie* (1807–1867) v roce 1856 neobsazena katedra reformované teologie, pro reformované studenty naprosto zásadní. To mělo za následek, že nepřicházeli reformovaní studenti z Maďarska a z českých zemí, a počet studentů se snižoval – z průměrných 50–55 studentů mezi lety 1820 až 1840 pod 40 studentů v desetiletí 1850–1860.

4.1 Nacionální postoje studentů: konflikt s „Wartburgem“

Studenti se organizovali podle etnického hlediska, a to dokonce i při přátelských srazech. Jeden student referoval o narozeninové oslavě jednoho profesora v roce 1874, že „národní zájmy (se staly) velmi hlasitými“. ⁵⁴ I když přiznával všem studentským kolegům nárok „hájit národnost“, v pohledu na teologické studium přidával připomínku, že „není doporučeníhodné chtít být pouze Němcem, pouze Maďarem, pouze Slovákem nebo pouze Čechem“.

Taková připomínka měla ovšem jen velmi slabý účinek. Nacionální klišé dominovalo přespříliš. V roce 1874 bylo ze strany reformované církve zabráněno povolání jednoho kvalifikovaného církevního historika kvůli jeho liberálním a unii příznivým postojům. Na tomto případě je dobře vidět, jak se teologicko-konfesijní a specificky zbožnostní hlediska směřovala s nacionálně-politickými a vytvářela komplikovaný amalgám různých zájmových pozic. To se týkalo i reformovaného probuzeneckého hnutí v Če-

---

warz und Falk Wagner (Hg.), *Zeitenwechsel und Beständigkeit. Beiträge zur Geschichte der Evangelisch-Theologischen Fakultät in Wien 1821–1996*, Wien 1997, 99–123.

⁵⁴ *Evangelisches Kirchen- und Schulblatt* 23/8.12. 1875, 285n.

chách a na Moravě, které provázelo „české jaro“, tedy národní probuzení Čechů v 19. století. Z rakouské perspektivy nemohl být takový vývoj vnímán jinak než jako „odstředivé síly“.⁵⁵

V roce 1885 došlo k založení německého studentského sdružení *Verein deutscher evangelischer Theologen Wartburg* (Spolek německých evangelických teologů Wartburg). Jeho záměrem bylo učinit přítrž údajnému zvýhodňování slovanských studentů tehdejším děkanem *Johannem Michaellem Seberinym* (1825–1915) v boji o bezplatné jídlo (Freitische).⁵⁶ Slovanští studenti si naopak stěžovali na neustálou šikanu ze strany Wartburgu. Dokonce jim mělo být zabráněno ve vstupu do hostince, kam byli pozváni na oběd. Spor eskaloval. Při inaugurační slavnosti v říjnu 1906 došlo ke skandálu.⁵⁷ Děkan Paul Feine, čestný člen („Ehrenbursch“) Wartburgu, tehdy Wartburgu povolil, aby nastoupil ve svých slavnostních úborech, ne už však českým studentům ze spolku *Kruh*, aby nesly české symboly.

Toto opatření bylo vnímáno jako upozadění a ponížení českého národa a vedlo k ostrému protestu všech českých sborů na adresu vrchní církevní rady a k dalšímu znatelnému poklesu počtu studentů. V důsledku toho chtěla fakulta dokonce navýšit počet povinných semestrů ve Vídni ze dvou na tři,⁵⁸ to ovšem reformovaný synod s hlasitou kritikou odmítl. Postavil se proti tomuto záměru se zdůvodněním, že v učitelském sboru není dostatečně zastoupen reformovaný element.⁵⁹

Opakovaně byl vysloven podnět k tomu, aby konfesijní proporce profesorského sboru (AV:HV) byla přizpůsobena tak, aby odpovídala tomuto poměru mezi studenty. Například v akademickém roce 1905/1906 studo-

---

55 Wilhelm Kühnert, *Zentrifugale Kräfte in der Evangelischen Kirche Altösterreichs mit besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Raumes*, *JGPrÖ* 94 (1978), 82–95.

56 Karl-Reinhart Trauner, *Die eine Fakultät und die vielen Völker. Die Evangelisch-Theologische Fakultät zu Wien im nationalen Spannungsfeld der Habsburgermonarchie*, in: Schwarz, Wagner, *Zeitenwechsel*, 71–98, zde 85–88.

57 Karl W. Schwarz, „Ein Glück für die Lehranstalt, daß sie von diesen Slavenaposteln verschont blieb“. Nationalismus und nationalistische Motive im Spiegel der Wiener Evangelisch-theologischen Fakultät, in: Peter Švorc, Lubica Harbuľová, Karl Schwarz (eds.), *Cirkvi a národy strednej Európy (1800–1950) / Die Kirchen und Völker Mitteleuropas (1800–1950)*, Prešov–Wien 2008, 59–73, zde 68.

58 *Denkschrift der Fakultät (30.7.1895) an die VI. Generalsynode A.B.*, otištěno v Theodor Hase, *Die sechste Generalsynode der ev.Kirche A.B. (1895)*, Wien 1898, 155–158, zde 156.

59 Justus E. Szalatnay, *Die VI. Generalsynode der ev. Kirche H.B. (1895)*, Wien 1899, 47.

valo na fakultě 42 luteránů, 11 reformovaných a po jednom studentovi Svobodné reformované církve a Ochranovské církve bratrské.⁶⁰ Okruh německých profesorů za tímto argumentem věřil rozšíření českého vlivu na fakultě a „ohrožení národnostního rozložení sil“ v učitelském sboru.

Teprve 1895 byl povolán první profesor české národnosti, luterský farář *Gustav Adolf Skalský*, který navázal na slovanskou tradici na katedře praktické teologie a církevního práva. Skalský ovšem byl, jak napovídá jeho křestní jméno, příslušníkem malé české luterské menšiny, a nemohl tak kompenzovat konfesijní deficit, který pociťovali jeho reformovaní krajané.

Vakance na katedře reformované teologie byla překlenuta z Alsaska pocházejícím vídeňským farářem a vrchním církevním radou *Charlesem Alphonsem Witz-Oberlinem* (1845–1918)⁶¹ do roku 1913, kdy byl na fakultu povolán další Čech, *Josef Bohatec* (1876–1954). Tento absolvent vídeňské fakulty se musel habilitovat v zahraničí, protože povolání z domovské instituce bylo již dopředu zásadně vyloučeno. Za jeho odloženým povoláním nazpět stála starost, že „pro futuro by mohly být dvě slovanské učitelské síly považovány za stabilní součást základního rozložení sil v učitelském sboru“.⁶² Tímto způsobem se tedy národnostní konflikt odrazil v mikrokosmu malé fakulty a poškozoval vzájemné soužití mezi učiteli a studenty. Dále se vystupňoval během první světové války.

4.2 Příklad Řezníček

Jako „příklad Řezníček“ se do fakultních dějin zapsal rozsudek smrti pro českého studenta teologie *Jana Řezníčka* (1890–1962).⁶³ Ten byl od zimního semestru 1914/15 zapsán v Basileji a zúčastnil se pamětných Husovských oslav

⁶⁰ *Der österreichische Protestant 1906*, 322n.

⁶¹ Karl W. Schwarz, Carl Alphonse Witz-Oberlin (...). Ein Vertreter des „westlichen Reformiertentums“ und seine Bedeutung für den österreichischen Protestantismus, in: Thomas Hennefeld (ed.), *Si vis pacem, para mentem. Charles Alphonse Witz-Oberlin als pazifistischer Vordenker*, Wien –Köln – Weimar 2019, 29–51.

⁶² Karl W. Schwarz, Von Prag über Bonn nach Wien: Josef Bohatec und seine Berufung an die Wiener Evangelisch-Theologische Fakultät im Jahre 1913, *Communio Viatorum* 35 (1993), 232–262, zde 253nn.

⁶³ Karl-Reinhart Trauner, Das Urteil lautet: „...Tod durch Strang“, *Communio Viatorum* 47 (2005), 3–22; týž, *Vom Hörsaal in den Schützengraben. Evangelische Theologiestudenten im Ersten Weltkrieg*, Szentendre 2014, 75–94; týž, Die Reformierten Österreichs und der Erste Weltkrieg, in: Hans-Georg Ulrichs, Veronika Albrecht-Birkner (eds.), *Der Erste Weltkrieg und die reformierte Welt*, Neukirchen-Vluyn 2014, 136–153, zde 145n.

v Ženevě, při nichž *Tomáš Garrigue Masaryk* (1850–1937) proslvil svou vášnivou řeč proti Rakousku.⁶⁴ S působivým patosem Masaryk prohlašoval, že mezi Rakouskem a „skutečným husitským národem“ nemůže dojít k žádnému smíření. Důvodem podle něj bylo, že „smysl naší reformace dává smysl našemu národnímu životu“. „Každý uvědomělý Čech nachází v dějinách naší reformace svůj národní ideál.“ Ve variaci na přísloví, že historie je učitelkou lidstva, formuloval: „Dějiny jsou především naší povinností.“ Na tomto základě Masaryk dovozoval: „Každý Čech, který zná dějiny svého národu, musí se rozhodnout buď pro reformaci nebo protireformaci, pro českou myšlenku nebo pro myšlenku Rakouska, orgánu evropské protireformace a reakce.“

Čeští studenti mu naslouchali s nadšením. Když se Řezníček na konci července 1915 vracel do Rakouska, byl na hranicích zatčen a společně s řadou dalších českých studentů – Františkem Věchetem, Miroslavem Pokorným, Gustavem Valchářem, Oldřichem Vančurou, Josefem Dobiášem – obžalován. Bylo mu kladeno za vinu, že se v Basileji vyjadřoval „plný hněvu proti Rakousku“ a usiloval o „odtržení části rakouského císařství“. Tak se měl dopustit zločinu vlastizrady.

Obzvláště tvrdě byl stíhán kontakt s Masarykem, který byl oficiálně Rakouskem označován za vlastizrádce, protože uvedl do oběhu heslo *Pryč od Rakouska* („Los von Österreich“). Trest smrti oběšením uvalený na Řezníčka a Věchta byl císařem Karlem I. změněn na trest osmnáctiletého těžkého žaláře. V roce 1917 byli oba amnestováni a mohli po určitých úředních omezeních dokončit svá studia a vstoupit do služby Českobratrské církve evangelické.⁶⁵

4.3 K úsilí církve HV o odtržení

Ambice českého protestantismu na odtržení v éře českého jara rostly a objevovaly se na programu jednání reformovaného synodu. Zvláště státně-církevní struktura vrchní církevní rady a její propojení se státním úředním organismem narážely na odpor českých teologů. Ti svůj argumentační materiál čerpali z Kohlbrüggeho sboru svobodné církve v Elberfeldu. Důvodem, proč

64 Richard G. Plaschka, *Nationales Selbstverständnis, Geschichtsverständnis, Glaubensperspektive*, *Kirchliche Zeitgeschichte* 6 (1993), 28–34, zde 29; Martin Schulze Wessel, *Die tschechische Nation ist tatsächlich die Nation Hussens. Der tschechische Huskult im Vergleich zum deutschen Lutherkult*, in: Stefan Laube, Karl-Heinz Fix (eds.), *Lutherinszenierung und Reformationserinnerung*, Leipzig 2002, 199–210.

65 Toul, *Jubilejní kniha*, 156.

byla kritizována opatření vídeňské vrchní církevní rady, byl z části ovšem i národním nesoulad. Aby bylo možné dojít domluvy, byli do poradního kolegia vrchní církevní rady povoláni dva Čechové, reformovaný farář z Hořátkve *Heřman Tardy* (1832–1917) a luterán *Gustav Adolf Skalský*, praktický teolog vídeňské fakulty. Oba usilovali o vyrovnávání neshod a o dosažení dohody.

Dosáhnout smíření se ovšem určitým způsobem podařilo někomu jinému: Josefu Bohatcovi, který od roku 1913 jako profesor patřil k učitelskému sboru vídeňské fakulty. Pocházel z okolí Brna, po studiích ve Vídni (Lic. theol.) a Praze (Dr. phil.) se roku 1912 habilitoval v Bonnu a začal svoji vědeckou kariéru ve Vídni. Stal se chloubou fakulty.⁶⁶ Jeho jméno je zapsáno na čestné tabuli teologické fakulty naší vídeňské *alma mater Rudolphina*.

Bohatec je jediným evangelickým teologem, kterému se tohoto vyznamenání dostalo. Jeho práce o Kalvínovi stále patří mezi referenční literaturu a byly oceněny několika čestnými doktoráty (Bonn, Amsterdam, Wien). Bohatec dostal v roce 1919 pozvání do Prahy, aby se jako systematický teolog podílel na vybudování Husovy fakulty. On to však odmítl a na jeho místo byl povolán *Josef Lukl Hromádka* (1889–1969), nejznámější teolog pražské fakulty.⁶⁷ Bohatec zdůvodnil tento svůj krok oprávněnou starostí o další život vídeňské katedry reformované teologie, která by po roce 1918 kvůli nedostatku reformovaných studentů teologie nejspíš padla za oběť úsporných opatření.

Proto byl Bohatec právem Pavlem Filipim označen za „dar“ českého protestantismu vídeňské fakultě.⁶⁸ Tímto můstkem mezi Vídni a Prahou bych rád své pojednání ukončil.

Z němčiny přeložil **Michael Pfann**

Univ.-Prof. Dr. Karl W. Schwarz

Benjowskigasse 28/6

1220 Wien

Österreich

karl.schwarz@univie.ac.at

---

⁶⁶ Johannes Dantine, Josef Bohatec, Calvinforscher und Lehrer der Kirche, in: Schwarz, Wagner, *Zeitenwechsel*, 469–485.

⁶⁷ Zdeněk Kučera, Prag, in: *Theologische Realenzyklopädie* XXVII, 172–182.

⁶⁸ Pavel Filipi, Theologische Strömungen des tschechischen Protestantismus in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, *JGPrÖ* 110/111 (1994/95), 201–214, zde 201.